

Boj o investituru [1945]

V dějinách poměru církve a státu má zápas o investituru význačné postavení, neboť znamená počátek nové epochy církevní a papežské superiority, která pak trvala po několik století. Dnes si máme povědět o zvláštním úseku tohoto boje, totiž o tom, který probíhal na území Čech a Moravy. V tomto úseku se však silněji než jindy odrážely poměry v ostatních státech, takže nelze situaci dostatečně porozumět, aniž bychom se zmínili o průběhu zápasů na všech frontách a především ovšem na hlavní frontě, totiž mezi císařem německým a papežem. Podle toho jsem si rozdělil referát na tři hlavní oddíly: v prvním pojednám o situaci světové, ve druhém se pokusím nastínit situaci u nás v Čechách a na Moravě, a konečně ve třetím vyzdvihnu zvlášť některé důležité motivy celého boje o investituru, rozšířím je pak o některé myšlenky pozdější a dnešní a rozvinu problematiku dnešního poměru církvi ke státu.

I.

Se strany římské byly první hloučky křesťanů považovány za nedůležitou a neškodnou sektu židovskou. Ale tu hned na začátku si musíme uvědomit základní věc, která se také stala – jak uvidíte – také fundamentální thesís mé úvahy, totiž že křesťanství nemůže žít v ústraní, že nemůže nedbat událostí kolem sebe, že nejenom musí formulovat své stanovisko k situaci ve světě, nýbrž i zjevně vyhlásit a důsledně prosazovat, krátce že křesťanství není soukromou věcí ani pouze záležitostí svědomí bez dalších důsledků. Proto se stalo, že nová sekta židovská přestala být brzy považována za neškodnou, neboť rostla a záhy začala pronikat i do života veřejného, jak ani jinak nemohlo být. Stát nejprve křesťany pronásledoval; následek toho byl však nejenom ten, že věrnost a stálost nových vyznavačů jen rostla, nýbrž že se upevňovala postupně i vnitřní organizace církve. Stát posléze nemohl odpírat tak mocnému hnutí bez újmy na vlastní síle a moci. Byly to důvody především politické, jež vedly r. 313 k vydání ediktu Milánského, jímž byla udělena křesťanům náboženská svoboda. Politický charakter tohoto rozhodnutí byl dalekosáhlý ve svých důsledcích: taktika státu směřovala k umožnění kontroly nad neobyčejně rychle rostoucím hnutím, a církev se tomu nebránila, neboť měla ve státě mocnou záštitu zvlášť od té doby, co křesťanství se stalo náboženstvím státním. Jednotná organizace celé církve, tvořená hlavně od r. 325 řadou všeobecných církevních koncílů, byla v té formě, jak se vytvořila, uznána státem římským. V polovici 6. stol. byly zákony církevní postaveny na roveň zákonům světským (Justinian). Církev byla největší a nejvíce privilegovanou korporací ve státě. Naproti tomu si vyhradil stát jakožto nejvyšší ochránce církve a pravosti víry (!) rozhodující vliv na úpravu záležitostí církevních. Císař svolával církevní koncily a schvaloval jejich usnesení. Bez jeho formálního souhlasu nenabyla usnesení koncílů ani v otázkách věroučných závazné moci, alespoň nikoli v poměru ke státu. Císař sám vydával církevní zákony, rozhodoval theologické otázky a rovnal spory ve víře. Biskupové byli jmenováni císařem anebo alespoň jím potvrzováni. To byl systém nazývaný byzantinismem. Poněkud volnější postavení měla západní část církve, která se pomalu tvořila kolem římského biskupa (tradice o založení apoštolem Petrem, nástupcem Kristovým). Rozvrat říše západořímské při stěhování národů byl ovšem římským biskupům vhodnou příležitostí k upevnění jejich moci a k prohloubení organizace církve na západě. Rozšíření mohamedánského náboženství v 7. stol. po Asii a Africe mělo za následek, že těžiště církevního života bylo přeneseno úplně na západ. Po rozluce církve zůstal princip byzantský na východě v platnosti i po zániku říše byzantské. Vliv východních států na zřízení církve byl rozhodující při vzniku jednotlivých církví pravoslavných. Na západě se šíří država církve italské mezi národy germánské a slovanské; bylo pak vždycky snahou římských biskupů, aby byl na celém západě uznán jejich primát. Mocná říše Franská omezila akce jejich v tom směru, ale naproti tomu povznesla církev úzkým připojením jejího zřízení na organizaci státní a poskytnutím vydatné ochrany církevním zájmům. Značného posílení dostalo se moci papežské položením základu k tzv. papežskému státu, když král Pipin Malý daroval papeži exarchát Ravenský i s Římem. Tím nabyl papež vlády světské v části Itálie. Politika papežská od té

doby měla dvojitý účel: hájit zájmy hlavy církve a zároveň zájmy státu papežského. Dvojitost této politiky vedla k částečnému zaměňování a směšování zájmů církevních a světských. Za nástupce Pipinova Karla Velikého došlo k obnovení římského císařství na západě a k formální alianci mezi císařem a papežem, která opět byla politického rázu a ústila ve snaze o zřízení universální křesťanské říše pod vládou císaře a papeže. Když se pak ve druhé polovině 9. stol. rozpadla mohutná říše Franků, stali se nositeli této ideje sami římscí papežové, kteří využili situace k rozšíření samostatnosti církve. Ovšem v příštích sto letech je i samo papežství v úpadku. R.962 přes obnovu myšlenky jednotné říše založením svaté říše římské národa německého (Ota I.) nabyla hranice mezi sférou moci světské a moci církevní přece jen určitější formy. Všechny snahy církevní se nesou k pevnému cíli: aby byla zjednána církvi přednost před státem. Tím však nastává smutná kapitola z dějin církevní organizace, neboť papežové byli ve volbě prostředků nevybíraví. Ani falšování historických dokumentů se strany orgánů a spisovatelů církevních nechybělo mezi prostředky, jež měly dovésti k vytčenému cíli.

b)

Podnět ke skutečnému boji mezi církvi a státem, vedenému na jedné straně papežem, na druhé císařem, byl zavdán sporem o investituru. Středověké zřízení veřejné spočívalo na lenním právu. Nejen však pozemkový majetek, nýbrž i veřejné úřady byly udělovány dle zásad lenních. A úřady církevní nedělaly výjimku. Králové udělovali biskupství a kláštery osobám duchovním nejprve jako benefícia, později jako léna, ačkoli nebyli vlastníky majetku církevního. Formální předání majetku nebo úřadu se nazývalo investiturou. Na znamení vykonané investitury odevzdáváno bylo osobě, úřad nebo majetek přejímající, žezlo nebo prsten s berlou, nebo jiné odznaky. Za udělení úřadu platili církevní hodnostáři pravidelné poplatky (servitia) králi, jemuž také náležely příjmy interkalární (ius regaliae). Že takto byly úřady církevní téměř úplně pod vlivem světských knížat, je zřejmo. Ani nejvyšší úřad církevní, úřad papežský, nebyl prost vlivu světského, jelikož i ti papežové, kteří nebyli jmenováni císaři německými, byli nuceni žádat aspoň o jejich potvrzení. Odtud usilovná snaha papežů o to, aby byl odstraněn rozhodující světský vliv při ustanovování církevních funkcionářů, a aby provedena byla zásada volby hodnostářů církevních podle církevních zákonů. Tak byla vymaněna volba papeže z vlivu laiků a byla svěřena sboru kardinálů (1059, 1179).

V otázce investitury biskupů a opatů odhodlal se Řehoř VII. k rozhodnému kroku na synodě římské v r. 1075 zákazem investitury laické. To byl ovšem signál k boji mezi císařem a papežem. Císař německý Jindřich IV. svolal biskupy své říše do Wormsu a dovedl je získati pro své stanovisko. Papež odpověděl císaři klatbou, sesadil jej s trůnu a pohnal před svůj soud. Boj se střídavým štěstím vedený byl ukončen teprve konkordátem Wormským roku 1122, jež uzavřeli Kalixt II. a Jindřich V. Ustanovování biskupů a opatů mělo se nadále dít dle kanonických předpisů, tj. volbou. Investitura prstenem a berlou, jako odznaky moci duchovní, vyhrazena byla církvi, kdežto císař měl udíleti investituru žezlem na znamení přenesení moci světské a to v Německu před svěcením, v Itálii a Burgundsku po svěcení biskupa. Smluvený tento způsob obsazování církevních beneficií znamená vítězství církve nad mocí světskou. Tak byla zjednána pevná základna k operacím dalším za účelem převedení celé pravomoci nad církevními úřady s panovníků a vrchností světských na církev samu. I v tom církve posléze zvítězila, když se papež stal nejvyšším a neomezeným vládcem křesťanského světa západního. Jeho jurisdikci podléhali poddaní i panovníci. On potvrzoval a sesazoval světské vladaře, udílel a odnímal koruny královské, rušil státní zákony, zbavoval závazku věrnosti a poslušnosti poddanské a trestal neposlušné ztrátou svobody i majetku.

Poměr mezi mocí církevní a světskou vysvětlen byl středověkou filosofií tak, že lidstvo je spravováno dvojím mečem, duchovním a světským, oba meče že však jsou svěřeny církvi, to jest papeži, jenž světský meč uděluje panovníkům, aby ho užívali dle pokynů církve (tzv. theorie dvou mečů). Moc světská líčena jako odlesk moci církevní. O původu státu učeno: Před hříchem prvních lidí nebylo

státu. Lidé stáli v bezprostředním styku s Bohem. Teprve když lidé byli následkem hříchu odkázáni na sebe, objevila se potřeba organizace a státu. Je tedy stát plodem hříchu. Moc panovnická vznikla a je nutná jen za tím účelem, aby chránila lid a potlačovala zločiny. Proto panovník, jenž této povinnosti nedbá a jenž se protíví církvi (jediné prostřednici mezi Bohem a lidmi), může být papežem sesazen, a poddaní mohou být zbaveni povinné věrnosti k němu. Avšak o tom si promluvíme až na konci. Nyní jak tomu bylo u nás.

II.

Až do založení biskupství pražského r. 973 byly Čechy zemí misijní, kde vedle kněžské liturgie slovanské, z doby cyrilometodějské, se stále více uplatňovali misionáři latinští z Bavor, Švábska a později ze Saska. Křesťanství se rozšířilo téměř všeobecně za sv. Václava, štedrého k církvi. Ale ani jeho nástupce Boleslav I. nemohl se ubránit sousední mocné říši křesťanské a r. 950 uznal lenní svrchovanost říše německé. R. 973 založené biskupství pražské bylo podřízeno jurisdikci arcibiskupa mohučského. Tato církevně právní nesamostatnost, jakož i ta okolnost, že sociální a kulturní poměry české byly značně pozadu za poměry německými, způsobila, že české poměry církevní dlouho ještě pokulhávaly za vývojem církve západní. Církev česká je pod theokratickou vládou svého knížete, svého zakladatele a ochránce, který již ve svém slibu lenní věrnosti císaři se zavazuje chránit čistotu víry křesťanské. První biskupové pražští byli jmenováni ze členů duchovenstva při knížecí kapli, investováni císařem a konsekrováni arcibiskupem mohučským. Tato investitura byla výrazem lenní svrchovanosti říše nad Čechami. Na Moravě bylo od založení olomouckého biskupství r. 1063 jmenování biskupa knížetem pravidlem. Také jej ovšem investuje císař a konsekruje arcibiskup mohučský. Církevní organizace se přimyká k státní správě organizaci hradské. K založení soukromých kostelů a klášterů je potřebí souhlasu panovníka. Takový soukromý zakladatel disponuje ovšem svým kostelem nebo klášterem a klerem na něm působícím, zpravidla jemu poddaným. Podobně činí se svými kostely a kláštery i kníže; pouze důchody církevních statků plynou jejich držitelům; statky samy považuje panovník dále za své statky a vyvozuje z toho nárok na pobírání důchodů v době uprázdnění církevního úřadu, zadržuje důchody (regálie) v době konfliktů s církvi, vymáhá pohostinství a různé dávky v čas potřeby, zvláště v době války. Biskupové, opati a probošti se účastní na generálních kolloquiích, která jsou poradním a vyhlášovacím orgánem knížecím; na nich kníže vydává zákony ve věcech církevních i světských, soudí a schvaluje darování ve prospěch církve a smlouvy o statky církevní. Svobodné duchovenstvo je povinno přispívat k obecné dani, tributu pacis, a podléhá obecné vojenské povinnosti.

Za sporu mezi knížetem Vratislavem a pražským biskupem, jeho bratrem Jaromírem, prosí kníže papeže Řehoře VII. o urovnání sporu, což tento ochotně činí, vyslav r. 1073 do Čech první legáty, Řehoře a Bernarda, kteří tu ihned uplatňují reformní program kuriální. Toto první navázání styků s papežstvem bylo však na půlstoletí přerušeno bojem o investituru v říši, za něhož církev česká prodělává podstatný přerod.

Po vítězství u Chlumce 1126 dovedl Soběslav udržet dobrou shodu jak s Lotharem, jemuž často pak pomáhal v bojích, tak i s jeho nástupcem, Konrádem Štaufským. Doma byl však zaměstnán piklemi některých svých příbuzných, jichž se účastnili i někteří šlechtici a dokonce sám biskup pražský byl podezírán z účastenství. Za takových okolností není divu, že Soběslav podporuje snahy olomouckého biskupa Jindřicha Zdika, a to tím spíše, že se biskup, původem Čech z rodu šlechtického – prý syn Kosmův (podle Palackého), brzo ocitl v napjatém poměru k moravským úředním knížatům. Když se dostal do sporu s brněnským knížetem při stavbě kostela v Blansku, rozrušen nastoupil cestu do Jeruzalema. Byl nadšen pro reformní směr, šířící se z Clungny, Monte Cassina a Prémontré. Když pak v únoru 1140 zemřel kníže Soběslav, stál za panovnictví Vladislava II. v čele církevního života jeho chráněncem biskup Zdik. Stará organizace velkých hradských far se rozpadá; již koncem XI. století

vznikají mnohé nové kostely farní na půdě soukromé a k jejich zakládání od počátku XII. stol. není už zapotřebí knížecího povolení. Kníže už nevydává zákony ve věcech církevních, nýbrž církev si sama upravuje svůj život podle vzorů západních sbírek (r.1159 přináší biskup Daniel do Čech Decretum Gratiani). Hradští archipresbyteři klesají na knížecí kaplany a ztrácejí účast na státní správě a soudnictví; koncem XI. stol. v Čechách, počátkem XII. stol. i na Moravě vznikají po vzoru německém arcijáhnové jako volně odstranitelní pomocníci biskupovi. Olomoucký biskup Zdik zavádí augustiniánů, premonstrátů a cisterciáky, nositele myšlenky papežského universalismu. R. 1143 urovnává papežský legát Guido spor mezi Zdikem a údělnými knížaty moravskými (interdiktem postíženými) a za účinné podpory knížete Vladislava tu provádí úspěšnou reformu církevní disciplíny a zavádí trvale farní organizaci. Biskup Zdik vymáhá rokup Zdik vymáhá roku 1144 na císaři, jako přímý vazal říše, vydání velkého imunitního privilegia, prvního toho druhu u nás, a konečné rozhodnutí dávného sporu s biskupem pražským o statky. Kníže Vladislav pak r. 1146 a 1147 toto privilegium potvrzuje a vztahuje je i na poddané biskupa olomouckého v Čechách. Podobné privilegium patrně dostal i biskup pražský. Tak se nyní i v Čechách počíná církev vymahovati ze světské moci. Po smrti Zdikově se však stává nástupcem v jeho vedoucím postavení pražský biskup Daniel, který právě opačně než Zdik směřoval k vyvýšení státu nad církví. Za nastalých bojů v říši o korunu císařskou využívá Přemysl Otakar I. toho, že kandidáti císařství i papež se ucházejí o jeho podporu. Roku 1202 dosáhl potvrzení biskupa Daniela papežem, r. 1212 se císař Bedřich II. vzdal práva investovati české biskupy, kteří tak trvale ztratili povahu bezprostředních lenníků říšských. Současně však uděleno asi r. 1207 knížetem kapitule pražské privilegium svobodné volby biskupa, stejně jako kapitule olomoucké; v privilegii olomouckého biskupství z r.1207, papežem potvrzeném, se český král zřekl práva regálií a spolií (na zadržování důchodů biskupství a na pozůstalost po biskupovi) i práva vymáhati jakékoli dávky na poddaném lidu tohoto biskupa k stavbám vojenských hradů a k vojenským jízdám. Podobné privilegium dostal asi též biskup pražský (1204 ?).

Je jasné, že musilo dojít ke konfliktu církve české, politicky a hospodářsky stále rostoucí, s theokracií knížecí, jakmile všeobecné poměry politické vyvedly země české z jejich skvělé osamocenosti, ve které se dosud ve stínu říše vyvíjely a jakmile se přímo staly účastnými všeobecné kulturně politického vývoje západního. To se stalo za Přemysla Otakara I., jehož imperialismus narazil na kuriální stanovisko pražského biskupa Ondřeje II. Než to už není naším dnešním úkolem; řekneme si o tom snad příště víc. (Viz ostatně str. 250–52 lc.)